

PRAWA I OBOWIĄZKI MAŁŻONKÓW

Marta Jadczak-Żebrowska

MONOGRAFIE

Wolters Kluwer

PRAWA I OBOWIĄZKI MAŁŻONKÓW

Marta Jadczak-Żebrowska

MONOGRAFIE

Wolters Kluwer

WARSZAWA 2017

Stan prawny na 30 czerwca 2017 r.

Recenzent

Dr hab. Marek Andrzejewski

Wydawca

Magdalena Stojek-Siwińska

Redaktor prowadzący

Beata Wawrzyńczak-Jędryka

Łamanie

Wolters Kluwer Polska

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przysługujących im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

SZANUJMY PRAWO I WŁASNOŚĆ
Więcej na www.legalnakultura.pl
POLSKA IZBA KSIĄŻKI

© Copyright by

Wolters Kluwer Polska SA, 2017

ISBN 978-83-8107-653-1

ISSN 1897-4392

Dział Praw Autorskich

01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33

tel. 22 535 82 19

e-mail: ksiazki@wolterskluwer.pl

www.wolterskluwer.pl

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	9
Wstęp	13
Rozdział I	
Małżeństwo jako zjawisko prawne.....	17
1. Małżeństwo i rodzina – uwagi ogólne.....	17
1.1. Małżeństwo jako stosunek cywilnoprawny	20
1.2. Małżeństwo jako instytucja prawna.....	28
Rozdział II	
Prawna treść stosunku małżeństwa.....	43
1. Prawa i obowiązki małżonków – zagadnienia wprowadzające.....	43
1.1. Klasyfikacja praw i obowiązków	43
1.2. Konstrukcja i charakter prawny praw i obowiązków małżonków	51
1.3. Ochrona praw oraz egzekucja obowiązków	58
2. Zasada równouprawnienia.....	62
3. Prawa i obowiązki małżonków w świetle standardów międzynarodowych.....	68
3.1. Standardy uniwersalne	68
3.2. Standardy regionalne.....	72
Rozdział III	
Prawa i obowiązki o charakterze wzajemnym	77
1. Wspólne pożycie.....	77

1.1. Treść i zakres obowiązku	77
1.1.1. Wspólnota duchowa	81
1.1.2. Wspólnota fizyczna.....	84
1.1.3. Wspólnota gospodarcza.....	87
1.2. Separacja jako skutek zerwania wspólnego pożycia	90
2. Wierność	96
2.1. Treść i zakres obowiązku	96
2.2. Obowiązek wierności w świetle sztucznego wspomagania naturalnej prokreacji	103
2.3. Obowiązek wierności po orzeczeniu separacji	114
3. Wzajemna pomoc	118
3.1. Zakres i treść obowiązku.....	118
3.2. Świadczenie pracy podporządkowanej w ramach małżeńskiego obowiązku pomocy.....	124
3.3. Wzajemna pomoc po orzeczeniu separacji.....	129
4. Nazwisko.....	135
4.1. Nazwisko jako element tożsamości	135
4.2. Wybór nazwiska	136
4.3. Modyfikacja nazwiska małżonków po dokonaniu wyboru	144
4.4. Ustanie małżeństwa oraz separacja a nazwisko małżonków	150
5. Wzajemna reprezentacja.....	153
5.1. Konstrukcja wzajemnej reprezentacji na tle instytucji przedstawicielstwa.....	153
5.2. Przesłanki reprezentacji	157
5.3. Przedmiot wzajemnej reprezentacji.....	163
5.5. Skutki działań małżonka reprezentowanego. Ochrona dobrej wiary osób trzecich	174

Rozdział IV

Prawa i obowiązki małżonków względem rodziny	179
1. Współdziałanie dla dobra rodziny.....	179
1.1. Obowiązek współdziałania na tle innych obowiązków względem rodziny.....	179
1.2. „Dobro rodziny” jako główne kryterium obowiązku..	183
1.3. Formy i zakres współdziałania.....	188

1.4. Separacja a obowiązek współdziałania	194
2. Wspólne rozstrzygnięcie o istotnych sprawach rodziny.....	196
1.1. Pojęcie i zakres istotnej sprawy rodziny	196
1.2. Rozstrzygnięcia sądu w przedmiocie istotnych spraw rodziny	206
1.3. Wyłączenie rozstrzygnięć w trybie art. 24 k.r.o.....	210
1.4. Separacja a obowiązek wspólnego rozstrzygnięcia o istotnych sprawach rodziny	215
3. Przyczynianie się do zaspokajania potrzeb rodziny	217
3.1. Koncepcja obowiązku – ogólna charakterystyka	217
3.2. Zakres, treść i kryteria obowiązku	219
3.3. Wpływ ustania pożycia na treść i zakres obowiązku z art. 27 k.r.o.....	241
3.4. Obowiązek z art. 27 k.r.o. a obowiązek alimentacyjny	252
3.5. Realizacja obowiązku.....	263
3.5.1. Droga procesowa.....	263
3.5.2. Tryb uproszczony.....	268
4. Korzystanie z mieszkania oraz przedmiotów urządzenia domowego.....	288
4.1. Mieszkanie współmałżonka w świetle praw i obowiązków małżonków.....	288
4.2. Przedmiot i zakres uprawnień małżonka wynikających z art. 28 ¹ k.r.o.	292
4.3. Charakter uprawnień małżonka do mieszkania i przedmiotów urządzenia domowego	298
4.4. Utrata prawa do korzystania z mieszkania.....	303
5. Solidarna odpowiedzialność małżonków za zobowiązania wynikające z zaspokajania zwykłych potrzeb rodziny.....	308
5.1. Koncepcja odpowiedzialności solidarnej małżonków.	309
5.2. Sytuacja prawna współmałżonka osoby zaciągającej zobowiązanie.....	315
5.3. Przesłanki i zakres solidarnej odpowiedzialności małżonków	320
5.3.1. Istnienie małżeństwa.....	320
5.3.2. Zaciągnięcie zobowiązania.....	326
5.3.3. Zwykłe potrzeby rodziny.....	328

5.4. Roszczenia regresowe.....	336
5.5. Wyłączenie solidarnej odpowiedzialności małżonków	338
5.5.1. Uwagi wprowadzające.....	338
5.5.2. „Ważne powody” jako podstawa wyłączenia.....	340
5.5.3. Postępowanie w sprawach dotyczących wyłączenia.....	345
5.5.4. Skutki wyłączenia	347
5.5.5. Uchylenie wyłączenia	349
5.5.6. Ochrona osoby trzeciej	350
 Uwagi końcowe i wnioski	 355
 Bibliografia.....	 365
 Orzecznictwo	 383

WYKAZ SKRÓTÓW

1. Źródła prawa

BGB	– kodeks cywilny niemiecki
k.c.	– ustawa z 23.04.1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. z 2017 r. poz. 459 ze zm.)
k.k.	– ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2016 r. poz. 1137 ze zm.)
Konstytucja RP	– ustawa z 2.04.1997 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze sprost. i zm.)
k.p.	– ustawa z 26.06.1974 r. – Kodeks pracy (Dz.U. z 2016 r. poz. 1666 ze zm.)
k.p.a.	– ustawa z 14.06.1960 r. – Kodeks postępowania administracyjnego (Dz.U. z 2017 r. poz. 1257)
k.p.c.	– ustawa z 17.11.1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. z 2016 r. poz. 1822 ze zm.)
k.p.k.	– ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 2016 r. poz. 1749 ze zm.)
k.r.	– ustawa z 27.06.1950 r., Kodeks rodzinny (Dz.U. Nr 34, poz. 308)
k.r.o.	– ustawa z 25.02.1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. z 2017 r. poz. 682)
Pr.Mał.D	– dekret z 25.09.1945 r. – Prawo małżeńskie (Dz.U. Nr 48, poz. 270)
p.a.s.c.	– ustawa z 28.11.2014 r. – Prawo o aktach stanu cywilnego (Dz.U. z 2016 r. poz. 2064)
u.e.r.f.u.s.	– ustawa z 17.12.1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych (Dz.U. z 2017 r. poz. 1383 ze zm.)

u.o.p.l.	– ustawa z 21.06.2001 r. o ochronie praw lokatorów, mieszkaniowym zasobie gminy i o zmianie Kodeksu cywilnego (Dz.U. z 2016 r. poz. 1610 ze zm.)
u.p.d.o.f.	– ustawa z 26.07.1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych (Dz.U. z 2016 r. poz. 2032 ze zm.)
u.p.s.d.	– ustawa z 28.07.1983 r. o podatku od spadków i darowizn (Dz.U. z 2017 r. poz. 833 ze zm.)
u.s.m.	– ustawa z 15.12.2000 r. o spółdzielniach mieszkaniowych (Dz.U. z 2013 r. poz. 1222 ze zm.)
u.u.s.r.	– ustawa z 20.12.1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników (Dz.U. z 2016 r. poz. 277 ze zm.)
u.z.e.p.r.	– ustawa z 14.12.1982 r. o zaopatrzeniu emerytalnym pracowników i ich rodzin (Dz.U. Nr 40, poz. 267 ze zm.)
u.z.i.n.	– ustawa z 17.10.2008 r. o zmianie imienia i nazwiska (Dz.U. z 2016 r. poz. 10)

2. Organy orzekające

NSA	– Naczelny Sąd Administracyjny
SA	– sąd apelacyjny
SN	– Sąd Najwyższy
SO – sąd okręgowy	–
TK	– Trybunał Konstytucyjny

SO – sąd okręgowy

TK	– Trybunał Konstytucyjny
----	--------------------------

3. Czasopisma i publikatory

DPP	– Demokratyczny Przegląd Prawniczy
GAS	– Gospodarka Administracja Samorząd
GSP	– Gdańskie Studia Prawnicze
KPP	– Kwartalnik Prawa Prywatnego
M.Prawn.	– Monitor Prawniczy
NP	– Nowe Prawo

NPN	– Nowy Przegląd Notarialny
ONSA	– Orzecznictwo Naczelnego Sądu Administracyjnego
OSN	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego
OSNAiWSA	– Orzecznictwo Naczelnego Sądu Administracyjnego i wojewódzkich sądów administracyjnych
OSNC	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego – Izba Cywilna
OSNCP	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna, Pracy i Ubezpieczeń Społecznych
OSP	– Orzecznictwo Sądów Polskich
OSPika	– Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych
OTK	– Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego
PB	– Prawo Bankowe
PES	– Problemy Egzekucji Sądowej
PiM	– Prawo i Medycyna
PiP	– Państwo i Prawo
Pr. Gosp.	– Prawo Gospodarcze
Prok. i Pr.	– Prokuratura i Prawo
PS	– Przegląd Sądowy
RiP	– Rodzina i Prawo
RPEiS	– Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny
SC	– Studia Cywilistyczne
SP	– Studia Prawnicze
SPP	– Studia Prawa Prywatnego
ZNIBPS	– Zeszyty Naukowe Instytutu Badania Prawa Sądowego
ZNUJ	– Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego
ZNUR	– Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego

4. Inne

Dz.U.	– Dziennik Ustaw
Legalis	– system informacji prawnej Wydawnictwa C.H. Beck
LEX	– system informacji prawnej Wydawnictwa Wolters Kluwer
LexPolonica	– serwis prawniczy LexisNexis
USC	– Urząd Stanu Cywilnego
zm.	– zmiana(y)

WSTĘP

We współczesnym świecie głosi się prymat człowieka jako wolnej osoby, ale podkreśla się jednocześnie jej związek i odpowiedzialność w stosunku do drugiego człowieka. Z tego też względu szczególne znaczenie przypisuje się wspólnocie małżeńskiej i powstałej na jej fundamencie rodzinie. To bowiem z chwilą zawarcia małżeństwa człowiek przestaje być jednostką, a staje się członkiem założonej przez siebie grupy rodzinnej, z którą się dobrowolnie integruje i której interesom się w pewnym zakresie podporządkowuje¹. To ważne wydarzenie łączy małżonków trwałą, z założenia, więzią przejawiającą się w wielu wymiarach i płaszczyznach. Najbardziej istotną cechą małżeństwa jest takie zespolenie małżonków, jakie nie występuje w żadnym innym organizmie społecznym. Polega ono w szczególności na intymności stosunków, na stałym i codziennym współdziałaniu i świadczeniu sobie wzajemnej pomocy, wreszcie na zamieszkiwaniu pod jednym dachem.

Wysoka ranga tej wyjątkowej wspólnoty, jaką jest małżeństwo, sprawia, że przedmiotem troski każdego ustawodawcy powinna być jej trwałość oraz prawidłowe funkcjonowanie. Cechy te gwarantują, że rodzina, której podstawą jest małżeństwo, będzie w należyty sposób spełniała swoje zadania wobec wchodzących w jej skład jednostek i wobec społeczeństwa. Postulat ochrony małżeństwa i rodziny nakłada zatem na państwo powinność podejmowania tylko takich działań, które umacniają więzy rodzinne, a wystrzeganie się takich decyzji i rozwiązań prawnych, które

¹ T. Smyczyński, *Integralność człowieka w świetle jego statusu rodzinnego*, RPEiS 1988/2, s. 24 i n.

relacje rodzinne niszczą czy je osłabiają. W rzeczywistości jednak nie zawsze się to udaje.

Normatywne ujęcie relacji tak silnie nasyconych pierwiastkiem osobistym nie jest więc łatwym zadaniem, jednakże prawodawca z uwagi na doniosłość tej problematyki poddaje ją unormowaniu, określając w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym kształt stosunku prawnego małżeństwa, jaki wynika z przyjętych w naszym społeczeństwie wzorców etycznych i norm obyczajowych. Regulacja prawna stosunków małżeńskich nie może jednak wkraczać zbyt głęboko w tę intymną i szczególnie osobistą sferę życia prywatnego. Dlatego też ustawodawca, kierując się zasadą autonomii rodziny, czyni to z dużą ostrożnością. Starając się wpływać na kształtowanie postaw obywateli oraz stosunków w małżeństwie i rodzinie w kierunku zgodnym z zaakceptowanymi w danym społeczeństwie kryteriami, ustawodawca narzuca jedynie ogólny kształt stosunku prawnego małżeństwa, pozostawiając podmiotom tego stosunku swobodę i samodzielność co do tego, w jaki sposób łączące ich relacje mają być realizowane.

Przedmiotem niniejszych rozważań jest szczegółowa analiza unormowanych w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym relacji małżeńskich, zarówno tych o charakterze osobistym, jak i tych o majątkowej naturze, przy czym spojrzenie to uwzględnia relacje tej części sfery majątkowej, która nie jest objęta małżeńskimi ustrojami majątkowymi. Potrzeba omówienia kompleksu przepisów regulujących tę problematykę jest niewątpliwa z uwagi na jej praktyczną doniosłość. Unormowania działu II k.r.o. zatytułowanego „Prawa i obowiązki małżonków” (art. 23–30 k.r.o.), stwarzając warunki zapewniające harmonijne funkcjonowanie powstałej na skutek zawarcia małżeństwa rodziny, nie tylko wyrażają istotę i sens małżeństwa we wzajemnych stosunkach między małżonkami, lecz również określają rolę małżonków w założonej przez nich rodzinie. Określa się je w doktrynie mianem praw i obowiązków „podstawowych”, co uzasadnione jest przynajmniej trzema względami:

- 1) Chodzi przede wszystkim o grupę praw i obowiązków ściśle związanych z realizacją elementarnych funkcji małżeństwa (czy też patrząc szerzej – funkcji rodziny), zwłaszcza z funkcją emocjonalno-seksualną i prokreacyjną, gospodarczą oraz opiekuńczą.

- 2) Są to dalej prawa i obowiązki kreowane bezpośrednio przez ustawodawcę, zaś ich podmioty (małżonkowie) nie mają żadnych możliwości (poza nielicznymi wyjątkami) kształtowania ich treści. Małżonkowie nie tylko nie mogą wyzbyć się ich, lecz również zrezygnować (z pewnymi wyjątkami) z ich wykonywania. Zdecydowana ich większość wygasa z chwilą ustania małżeństwa.
- 3) Wreszcie na kształt tychże praw i obowiązków nie ma żadnego wpływu rodzaj ustroju majątkowego, w jakim małżonkowie pozostają. Nawet tym prawom i obowiązkom objętym regulacją działu II k.r.o., które mają charakter wyłącznie majątkowy, należy wyraźnie przeciwstawić prawa i obowiązki należące do sfery małżeńskich ustrojów majątkowych (czyli objętych unormowaniami art. 31–54 k.r.o.).

Konieczność podjęcia tej niezwykle ważnej, z praktycznego punktu widzenia, tematyki znajduje także dodatkowe uzasadnienie. Materia ta nie doczekała się bowiem, jak dotąd, całościowego opracowania monograficznego. Istniejące prace bądź poddają szczegółowej analizie jedynie niektóre typy relacji, a w szczególności przyczynianie się do zaspokajania potrzeb rodziny (art. 27 k.r.o.) oraz solidarną odpowiedzialność małżonków za zobowiązania (art 30 k.r.o.), bądź przedstawiając je całościowo, z konieczności, z uwagi np. na ramy artykułu bądź komentarza, omawiają je w sposób wybiórczy i ogólnikowy. Natomiast kompleksowe spojrzenie na tematykę praw i obowiązków małżonków w ramach obszerniejszego opracowania umożliwia pogłębienie, przedstawienie, analizę i ocenę wielu zagadnień kontrowersyjnych w doktrynie i orzecznictwie, które do dziś stanowią przedmiot dyskusji.

Rozważania poszczególnych relacji małżeńskich, o charakterze podstawowym, przeprowadzono, odwołując się do zaprezentowanej w literaturze nowatorskiej klasyfikacji praw i obowiązków małżonków wyróżniającej prawa i obowiązki małżonków o charakterze wzajemnym oraz prawa i obowiązki względem rodziny. Przyjmowany niemal wyłącznie w doktrynie podział praw i obowiązków małżonków na majątkowe i niemajątkowe łączy się z pewną trudnością klasyfikacyjną. Niektórych typów relacji nie da się w sposób jednoznaczny zaliczyć do jednej z wymienionych kategorii, albowiem łączą one w sobie elementy zarówno

majątkowe, jak i niemajątkowe. Z tego też względu w opracowaniu zaproponowano kryterium klasyfikacyjne wskazujące na dwa wyrażnie różniące się typy relacji między małżonkami, określane jako prawa i obowiązki o charakterze wzajemnym oraz prawa i obowiązki względem rodziny. Odpowiednio do tego założenia dostosowano koncepcję rozprawy.

W pracy zastosowano metodę dogmatyczną. W jej ramach została przeprowadzona analiza konstrukcji jurystycznych na podstawie treści rozwiązań prawnych zawartych w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym.

Niniejsze opracowanie stanowi częściowo zmodyfikowaną wersję rozprawy doktorskiej obronionej w czerwcu 2015 r. na Wydziale Prawa Uniwersytetu w Białymstoku. Rozprawa ta została napisana pod kierunkiem pana prof. dr. hab. Mieczysława Goettela, któremu pragnę podziękować za opiekę naukową i cenne wskazówki. Dziękuję również recenzentom rozprawy, pani prof. dr. hab. Katarzynie Bagan-Kurlucie oraz panu prof. dr. hab. Tomaszowi Sokołowskiemu, za wnikliwą analizę i zgłoszone uwagi, które wpłynęły na ostateczny kształt pracy.

Praca uwzględnia stan prawny, orzecznictwo i literaturę na dzień 30 czerwca 2017 r.

Rozdział I

MAŁŻEŃSTWO JAKO ZJAWISKO PRAWNE

1. Małżeństwo i rodzina – uwagi ogólne

Znaczenie rodziny i jej ranga społeczna, dostrzegane w szerszej perspektywie, powoduje, że określa się ją mianem podstawowej komórki społecznej¹. Podstawowej albowiem najmniejszej, a ponadto takiej, do której każdy z nas należy, należał lub będzie należał². Szczególna rola rodziny polega na tym, że jest naturalnym i niezastąpionym środowiskiem narodzin i rozwoju, w którym zarówno dziecko, jak i człowiek dojrzają zaspokajając swoje podstawowe potrzeby³. To właśnie rodzina gwarantuje poczucie stabilizacji i bezpieczeństwa, pozwala zachować równowagę emocjonalną, ułatwia adaptację w zmieniającej się rzeczywistości. W typowej sytuacji stwarza optymalne warunki wszechstronnego rozwoju⁴. Trudno sobie nawet wyobrazić życie jakiegoś społeczeństwa, które by nie znało grupy małżeńsko-rodzinnej.

Tradycyjnie przez rodzinę rozumie się parę małżeńską posiadającą dzieci, przy czym członkowie rodziny mieszkają zazwyczaj razem i tworzą

¹ J. Rembowski [w:] *Rodzina jako system powiązań* [w:] *Rodzina i dziecko*, red. M. Ziemska, Warszawa 1986, s. 128–129.

² M. Andrzejewski, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 2014, s. 17.

³ T. Smoczyński, *Rodzina i prawo rodzinne w świetle nowej Konstytucji*, PiP 1997/11–12, s. 185; Z. Tyszka, *Socjologia rodziny*, Warszawa 1974, s. 54; T. Szlendak, *Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie*, Warszawa 2012, s. 116–117; J. Winiarz, *Rodzina i dziecko w prawie polskim* [w:] *Rodzina i dziecko*, red. M. Ziemska, Warszawa 1986, s. 439 i n.

⁴ M. Andrzejewski, *Prawo rodzinne...*, s. 17.

jedno gospodarstwo domowe⁵. Takie, przedstawiane często w literaturze socjologicznej, podejście zawęża rodzinę do grupy osób połączonych stosunkiem małżeństwa i rodzicielstwa. Sam termin „rodzina” ma jednak szersze znaczenie, wskazuje osoby pochodzące od siebie (rodzić), albo od wspólnego przodka. Rodzinę w tym ujęciu tworzyć zatem będą wszystkie osoby ze sobą spokrewnione, niezależnie od więzi innego typu, które ich łączą na różnych płaszczyznach życia. Rodzinę stanowią więc nie tylko małżonkowie i ich dzieci, ale włącza się do niej również krewnych i powinowatych, tworząc tym samym rodzinę składającą się z kilku pokoleń⁶.

Kodeks rodzinny i opiekuńczy nie zawiera definicji rodziny. Pojęcie to pojawia się w nim jednak kilkakrotnie. Należy wyjaśnić, że na gruncie unormowań działu II k.r.o. ustawodawca odwołuje się do, funkcjonującego w nauce socjologii, pojęcia tzw. rodziny małej (pełnej lub niepełnej). Tworzą ją w szczególności bądź sami małżonkowie⁷ (rodzina mała niepełna), bądź małżonkowie z dziećmi (rodzina mała pełna). Jeżeli chodzi o dzieci, będą to najczęściej osoby małoletnie pozostające pod władzą rodzicielską, jednak mogą to być także pozostające na utrzymaniu małżonków dzieci pełnoletnie. Nie powinno budzić wątpliwości, że na równi ze wspólnymi (biologicznymi) dziećmi małżonków należy traktować dzieci wspólnie przez nich przysposobione, jak również dzieci (w tym także dzieci przysposobione) tylko jednego z małżonków, a także dzieci obce przyjęte do wspólnoty rodzinnej (w ramach rodziny zastępczej) – jeżeli pozostają na wychowaniu lub utrzymaniu rodziny⁸.

⁵ S. Kawula, J. Brągiel, A.W. Janke, *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*, Toruń 1998, s. 13; B. Balcerzak-Paradowska, *Rodzina i polityka rodziny na przełomie wieków*, Warszawa 2004, s. 32.

⁶ J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1970, s. 163; A. Szwed, *Rodzina – ujęcie socjologiczne i prawne*, RiP 2007/3(6), s. 23.

⁷ Orzeczenie SN z 8.12.1953 r., II C 1333/53, PiP 1954/5, s. 903.

⁸ T. Smoczyński, *Prawa i obowiązki małżonków*, SPP 2007, s. 11; M. Sychowicz [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Piasecki, Warszawa 2011, s. 149–150; J. Winiarz [w:] *System prawa rodzinnego i opiekuńczego*, red. J.St. Piątkowski, Wrocław 1985, s. 41–42; M. Goettel, *Koncepcja podstawowych praw i obowiązków małżonków w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym* [w:] *Matrimonium spes mundi: małżeństwo i rodzina w prawie kanonicznym, polskim i międzynarodowym: księga pamiątkowa dedykowana ks. prof. Ry-szardowi Sztynchmillerowi*, red. T. Płoski, J. Krzywkowska, Olsztyn 2008, s. 349–350.

Można spotkać się też z poglądem, trudnym do zaakceptowania, idącym dalej, przyjmującym mianowicie, iż przez rodzinę (choć tylko w odniesieniu do obowiązku współdziałania dla dobra rodziny) należy niekiedy, w zależności od istniejącej sytuacji, rozumieć także innych bliskich krewnych i powinowatych lub inne osoby bliskie⁹.

Podstawą rodziny jest małżeństwo, któremu przedstawiciele nauk społecznych przypisują rolę pomostu między rodziną pochodzenia (w której urodziła się dana osoba i ewentualnie wychowała), a rodziną własną – prokreacji (którą dana osoba sama założyła przez zawarcie małżeństwa), oraz traktują je jako fazę początkową (wstępną) cyklu życia nowej rodziny¹⁰.

Pomimo że prawo zajmuje się małżeństwem w sposób szczególny, nadaje mu sformalizowany kształt oraz zapewnia mu ochronę, to jednak ani przepisy k.r.o., ani innych ustaw nie konstruuje definicji małżeństwa. Unormowanie art. 18 Konstytucji, określające małżeństwo jako związek kobiety i mężczyzny, znajdujący się pod ochroną i opieką Rzeczypospolitej Polskiej, trudno też uznać za definicję w ścisłym tego słowa znaczeniu. Próby wyjaśnienia pojęcia małżeństwa podejmowane są natomiast w nauce¹¹.

W większości ujęć doktrynalnych podkreśla się, że małżeństwo jest emocjonalnym, trwałym, lecz nie nierozzerwalnym oraz prawnie usankcjonowanym związkiem kobiety i mężczyzny, powołanym do realizowania określonych funkcji (m.in. prokreacyjnej, emocjonalnej, ekonomicznej).

⁹ S. Grzybowski, *Prawo rodzinne. Zarys wykładu*, Warszawa 1980, s. 73.

¹⁰ A.W. Janke [w:] *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej*, red. D. Lalak, T. Pilch, Warszawa 1999, s. 127.

¹¹ S. Grzybowski, *Prawo rodzinne...*, s. 35; J. Winiarz, J. Gajda, *Prawo rodzinne*, Warszawa 2001, s. 37; J. Ignatowicz, M. Nazar, *Prawo rodzinne*, Warszawa 2012, s. 103; T. Smoczyński, *Prawo rodzinne i opiekuńcze. Analiza i wykładnia*, Warszawa 2001, s. 22; K. Piasecki [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Piasecki, Warszawa 2011, s. 16 i n.; K. Pietrzykowski [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2015, s. 71–72; M. Andrzejewski, *Prawo rodzinne...*, s. 19, 37 i n.; J. Gajda [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 11, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, red. T. Smoczyński, Warszawa 2014, s. 70 i n.; T. Smoczyński, *Ochrona rodziny w Konstytucji RP*, PiP 1994/2, s. 7.

Prawne usankcjonowanie oznacza, że małżeństwo może powstać wyłącznie w określonym przez przepisy trybie, z faktu jego zawarcia wynikają określone konsekwencje prawne, ustaje zaś tylko w wypadkach i w sposób przewidziany prawem. W owym prawnym usankcjonowaniu tkwi zasadnicza różnica między małżeństwem a konkubinatem. Ten drugi jest jedynie faktycznym związkiem kobiety i mężczyzny, aczkolwiek przepisy wiążą niekiedy z tym związkiem określone skutki prawne (np. art. 691 § 1 k.c.).

Praca koncentruje się wyłącznie na prawach i obowiązkach małżonków, jako związków sformalizowanych, nie obejmuje rozważań nad związkami nieformalnymi.

1.1. Małżeństwo jako stosunek cywilnoprawny

Oceniając stosunek prawny małżeństwa przez pryzmat modelu stosunku cywilnoprawnego, należy przyjąć, że mamy do czynienia ze szczególnym typem owego stosunku – małżeństwem, którego podmiotami są osoby małżonków, zaś jego treść stanowią prawa i obowiązki małżonków¹². Tak sformułowana teza jest konsekwencją prezentowanego w doktrynie prawniczej poglądu traktującego prawo rodzinne nie jako samodzielną gałąź prawa, lecz jako część (dział) prawa cywilnego¹³. Nie rozstrzyga to jednak kwestii, w jakim stopniu stosunek prawny małżeństwa wykazuje specyfikę w porównaniu do „klasycznego” stosunku cywilnoprawnego.

Należy przyjrzeć się zatem bliżej stosunkowi prawnemu małżeństwa, mając oczywiście na względzie stosunki prawne uregulowane w k.c.

¹² M. Goettel, *Koncepcja podstawowych praw...*, s. 349–350.

¹³ J.St. Piąkowski [w:] *System prawa rodzinnego i opiekuńczego*, red. J.St. Piąkowski, Wrocław 1985, s. 23; T. Smoczyński [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 11, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, red. T. Smoczyński, Warszawa 2014, s. 31–35; J. Ignatowicz, M. Nazar, *Prawo rodzinne...*, s. 45; S. Grzybowski [w:] *System prawa cywilnego*, t. 1, *Część ogólna*, Wrocław 1985, s. 179; Z. Radwański, *Uwagi o zakresie kodeksu cywilnego. Zagadnienie inkorporacji do kodeksu cywilnego prawa rodzinnego i gospodarczego*, RPEiS 1960/4, s. 10; K. Pietrzykowski, *Ocena stanu prawa rodzinnego w Polsce*, „Przegląd Legislacyjny” 2001/3, s. 173–174.

Każdy stosunek cywilnoprawny, w najprostszym ujęciu, składa się z trzech podstawowych elementów, określanych niekiedy mianem elementów konstytutywnych tego stosunku. Należą do nich podmioty, przedmiot oraz treść¹⁴.

Podmiotami stosunku cywilnoprawnego są osoby fizyczne bądź podmioty powstałe wskutek ich organizacji. Osoby te – adresaci norm regulujących ten stosunek występują w nim jako uprawnione lub zobowiązane bądź, jak w przypadku podmiotów stosunku prawnego małżeństwa, jednocześnie uprawnione i zobowiązane do określonego zachowania się względem innych osób, uczestników tego samego stosunku prawnego¹⁵.

Ze względu na sposób oznaczenia w normie prawnej kręgu podmiotów rozróżnia się dwa rodzaje stosunków cywilnoprawnych. Stosunki prawne powstające między dwoma lub więcej podmiotami oraz stosunki łączące określony podmiot (podmioty) z nieoznaczonym kręgiem osób. Pierwsze z nich, nazywane stosunkami dwustronnie zindywidualizowanymi, polegają na sprzężeniu uprawnienia jednej osoby z obowiązkiem konkretnej innej osoby (osób). Natomiast w drugim rodzaju stosunków prawnych, tzw. jednostronnie zindywidualizowanych, z uprawnieniem jednego podmiotu jest związany powszechny obowiązek nieprzeszkadzania w wykonywaniu prawa¹⁶. Stosunek prawny małżeństwa należy niewątpliwie do pierwszego rodzaju, tj. stosunków dwustronnie zindywidualizowanych powstających między samymi małżonkami¹⁷, czyli osobami fizycznymi odpowiadającymi określonym cechom. Kodeks rodzinny i opiekuńczy w sposób ścisły określa krąg osób, którym przysługuje kompetencja do zawarcia małżeństwa. Ustawodawca dokonuje tego dwoma sposobami: 1) poprzez określenie warunków, jakim musi odpowiadać osoba zamierzająca zawrzeć małżeństwo, a które dotyczą

¹⁴ Z. Banaszczyk [w:] *System Prawa Prywatnego*, t. 1, *Prawo cywilne – część ogólna*, red. M. Safjan, Warszawa 2012, s. 937.

¹⁵ A. Brzozowski, W.J. Kocot, E. Skowrońska-Bocian, *Prawo cywilne. Część ogólna*, Warszawa 2015, s. 90–91; S. Grzybowski, *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 1974, s. 78–79.

¹⁶ A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 1999, s. 108.

¹⁷ T. Smoczyński, *Prawo rodzinne i stosunki rodzinnoprawne*, SPP 2007/1, s. 21–22.

tylko jej bezpośrednio oraz 2) poprzez wyróżnienie zespołu cech, jakie wspomniana osoba powinna (względnie nie powinna) mieć w stosunku do drugiego nupturienta. Do pierwszej grupy wymogów należy zaliczyć określenie wieku uprawnionego do zawarcia małżeństwa (art. 10), wyłączenie możliwości zawarcia małżeństwa przez osoby ubezwłasnowolnione całkowicie (art. 11), dotknięte chorobą psychiczną albo niedorozwojem umysłowym (art. 12) oraz pozostające w związku małżeńskim (art. 13). Pozostałe warunki przewidziane przez k.r.o. dotyczą relacji łączących oboje nupturientów. W szczególności muszą oni być odmiennej płci (art. 1), nie mogą być ze sobą spokrewnieni lub spowinowaceni w linii prostej, nie mogą być też rodzeństwem (art. 14), nie może ich łączyć stosunek przysposobienia (art. 15)¹⁸.

W doktrynie¹⁹ podnosi się jednak, iż krąg podmiotów kompetentnych do zawarcia małżeństwa nie został przez ustawodawcę wyodrębniony w sposób całkowicie konsekwentny. Zwraca się uwagę, że większość wspomnianych przesłanek należy do zespołu tzw. zakazów zawierania małżeństw, jednak przesłanka różnicy płci jest elementem konstytutywnym zawarcia małżeństwa. Różny jest więc wpływ naruszenia wymogów dotyczących podmiotów na ważność aktu zawarcia małżeństwa. Naruszenie przesłanki różnicy płci powoduje, że małżeństwo nie zostaje zawarte „nie istnieje” (art. 1). „Nieistnienie” oznacza więcej niż nieważność. Przyjmuje się mianowicie, że w takiej sytuacji nie doszło w ogóle do zawarcia małżeństwa, a tym samym do powstania stosunku prawnego małżeństwa jako realnego bytu prawnego, a skoro małżeństwo nigdy nie powstało, nie zachodzi konieczność ustalenia jego nieistnienia w sposób formalny. Niezachowanie zaś pozostałych przesłanek powoduje, że małżeństwo, mimo iż wadliwe, jest ważne i skuteczne, może zostać jedynie unieważnione mocą orzeczenia sądu. Orzeczenie to unieważnia związek małżeński z mocą wsteczną (*ex tunc*), co oznacza sytuację, jak gdyby nigdy nie doszło do jego zawarcia. W literaturze wskazuje się ponadto, że także zespół zakazów zawierania małżeństw, które – jak wspomniano – udzielają odpowiedzi na pytanie, kto może zawrzeć małżeństwo, nie został oparty na całkiem konsekwentnym wyodrębnieniu. Zostały

¹⁸ A. Zielonacki, *Zawarcie małżeństwa*, Wrocław 1982, s. 58–59.

¹⁹ A. Zielonacki, *Zawarcie...*, s. 58–59.

bowiem przy tym wzięte pod uwagę dwa kryteria: 1) merytoryczne (zespół cech, jakim muszą odpowiadać nupturienti) oraz 2) swoisty wpływ na ważność małżeństwa. Jednakże również naruszenie przepisów o pełnomocnictwie (art. 6, 16) jest zagrożone taką samą sankcją jak naruszenie zakazów zawierania małżeństw, a mianowicie unieważnieniem małżeństwa²⁰.

Kolejnym elementem struktury stosunku cywilnoprawnego jest jego przedmiot. Mówiąc o przedmiocie stosunku cywilnoprawnego, mamy na myśli określone w treści normy prawnej zachowanie się jego adresata²¹. Najczęściej ma ono postać jakiegoś działania, ale może też polegać na zaniechaniu²². Nie wchodząc w bliższą analizę przedstawionego zagadnienia, spróbujmy odpowiedzieć na pytanie, czy w odniesieniu do stosunku prawnego małżeństwa można rozważać problem jego przedmiotu?

Przedmiotem stosunku prawnego małżeństwa jest zachowanie się ludzi (małżonków), które – stosownie do wynikających z tego stosunku uprawnień i obowiązków – może być dozwolone, nakazane lub zakazane. Zachowanie to, stanowiąc urzeczywistnienie treści norm prawnych regulujących stosunek prawny małżeństwa, polega zazwyczaj na działaniu, może jednak, jak np. w przypadku realizacji obowiązku wierności małżeńskiej, przybierać postać zaniechania. Przedmiotem stosunku prawnego małżeństwa jest zatem suma zachowań, zwykle działań, które wypełniają treść omawianego stosunku, stanowiąc o jego realizacji.

Przedmiot stosunku prawnego małżeństwa ściśle wiąże się z jego treścią. W teorii prawa cywilnego panuje zgodność poglądów co do tego, że treść stosunku cywilnoprawnego stanowią prawa (podmiotowe) oraz skorelowane z nimi obowiązki. Treść konkretnego stosunku prawnego jest różna, stosownie do jego podmiotów i pożądanego celu. W odniesieniu do stosunku prawnego małżeństwa ustawodawca formułuje prawa i obowiązki zmierzające do trwałości ich związku, zapewniając równość

²⁰ A. Zielonacki, *Zawarcie...*, s. 58–59.

²¹ Z. Banaszczyk [w:] *System...*, t. 1, s. 937.

²² E. Gniewek [w:] *Podstawy prawa cywilnego*, red. E. Gniewek, Warszawa 2011, s. 27; A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne. Zarys...*, s. 112–113.

na obszarze stosunków osobistych, w ponoszeniu ciężarów utrzymania rodziny i w ich stosunkach majątkowych²³.

W konstrukcji prawa podmiotowego wyróżnia się, zgodnie z dominującą tendencją, węższą kategorię pojęciową – uprawnienie. Stanowi ono tylko pewien określony wycinek lub, jak to niekiedy określa się, przejaw prawa podmiotowego²⁴. Użyteczność tego rozróżnienia, jak wskazują Z. Radwański i A. Olejniczak, polega na tym, że przy rozstrzyganiu sporów cywilnoprawnych przeważnie nie trzeba rozważać treści całej, nieraz bardzo złożonej i jeszcze niedokładnie sprecyzowanej sytuacji prawnej określanej jako prawo podmiotowe. Wystarczy ustalić tylko jeden jej element, mając jednak na względzie, że stanowi on frakcję całości zdeterminowanej interesem podmiotu, któremu prawo podmiotowe przysługuje. Nie można jednak wyłączyć i takiego przypadku, jak dalej wskazują Autorzy, że z uwagi na ubogą treść prawa podmiotowego i prostą jego strukturę nie zajdzie potrzeba rozróżnienia prawa podmiotowego od uprawnienia, a wówczas oba pojęcia będą miały ten sam zakres znaczeniowy²⁵. Wydaje się, że tego rodzaju sytuacja wystąpi w odniesieniu do kategorii praw (uprawnień) stanowiących przedmiot niniejszej analizy²⁶, o czym szerzej w dalszej części opracowania.

Kategoria obowiązku może być powiązana z kategorią prawa podmiotowego w różny sposób. Z punktu widzenia struktury stosunku cywilnoprawnego obowiązek, jako konieczny element tej struktury, stanowi odpowiednik prawa podmiotowego. Nie ma przy tym znaczenia, czy prawo to przysługuje tylko jednej stronie stosunku, na drugiej zaś stronie ciąży wyłącznie obowiązek (stosunek prosty), czy też obie strony występują w podwójnej roli, są jednocześnie uprawnione i zobowiązane (stosunek złożony). W doktrynie pojawia się jednak pytanie, czy na gruncie wszelkich stosunków cywilnoprawnych rozróżnienie obu przeciwstawnych kategorii – czyli ustalenie, co jest prawem, a co obowiązkiem – jest dostatecznie wyraźne i nie sprawia żadnych trudności.

²³ T. Smoczyński, *Prawo rodzinne i stosunki...*, s. 21.

²⁴ M. Goettel, *Koncepcja podstawowych praw...*, s. 343.

²⁵ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2015, s. 87.

²⁶ M. Goettel, *Koncepcja podstawowych praw...*, s. 343.

Wydaje się, że na obszarze stosunków społecznych regulowanych normami prawa rodzinnego w licznych wypadkach na takie trudności natrafimy. Innego typu zależność pomiędzy prawem podmiotowym a obowiązkiem występuje w sytuacjach powinności wykonywania prawa podmiotowego. Obowiązek, w tym znaczeniu, stanowi czynnik rozstrzygający o sposobie wykonywania prawa podmiotowego (cięży on na tej samej stronie, której prawo to przysługuje). Tu również materia prawa rodzinnego dostarcza wielu przykładów powyższego mechanizmu²⁷. Należy jednak pamiętać, że prawa są ściśle związane z obowiązkami, tworzą jedność, są dwiema stronami tej samej rzeczywistości, normatywnej i życiowej²⁸.

Składający się na treść stosunku prawnego małżeństwa ogół uregulowanych w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym praw i obowiązków małżonków tworzy, mówiąc obrazowo, dwie odrębne sfery, co znajduje swój wyraz w oddzielnej regulacji prawnej każdej z nich. Pierwsza sfera obejmuje prawa i obowiązki uregulowane w art. 23–30 k.r.o. (dział II tytuł I „Prawa i obowiązki małżonków”). Do drugiej zaś należą prawa i obowiązki odnoszące się do nabywanych przez małżonków (lub już przez nich posiadanych) przedmiotów majątkowych. Sfera ta stanowi przedmiot regulacji art. 31–54 k.r.o. (dział III tytuł I „Małżeńskie ustroje majątkowe”)²⁹. Przedmiotem podjętych rozważań będą wyłącznie prawa i obowiązki o fundamentalnym charakterze, czyli należące do pierwszej z powołanych sfer (objęte unormowaniem art. 23–30 k.r.o.). Są to prawa i obowiązki nazywane niekiedy pozaustrojowymi, co ma służyć podkreśleniu, że na istnienie tychże praw i obowiązków, jak również na ich kształt nie ma żadnego wpływu rodzaj ustroju majątkowego, w jakim małżonkowie pozostają³⁰. Są to więc prawa i obowiązki, których treść jest co do zasady niezmienna.

²⁷ M. Goettel, *Koncepcja podstawowych praw...*, s. 344.

²⁸ B. Czech, *Wierność małżeńska a kwestia winy rozkładu pożycia*, PS 2007/5, s. 162–163.

²⁹ M. Goettel, *Prawo rodzinne w pytaniach i odpowiedziach*, Warszawa 2012, s. 48.

³⁰ Postanowienie NSA z 23.07.2009 r., I FZ 272/09, LEX nr 552228, postanowienie NSA z 22.12.2009 r., II OZ 1142/09, LEX nr 582903; postanowienie NSA z 18.06.2010 r., II FZ 253/10, LEX nr 643596.

Mimo iż tytuł opracowania „Prawa i obowiązki małżonków” wskazuje na to, że jest to spojrzenie tylko na treść stosunku prawnego małżeństwa, to szczegółowej analizie zostanie poddany również jego przedmiot, który w doktrynie nie jest akcentowany. Między przedmiotem stosunku prawnego małżeństwa a jego treścią istnieje bowiem jedynie teoretyczne rozdzielenie, rozdzielenie uprawnienia czy obowiązku od zachowań, które go wypełniają. W literaturze reprezentowany jest nawet pogląd, zgodnie z którym „przedmiot” nie jest elementem stosunku cywilnoprawnego, lecz jedynie częścią elementu treści³¹.

Rozważania na temat stosunku prawnego małżeństwa inspirują do zwrócenia uwagi na prawnie doniosłe zdarzenie powodujące jego nawiązanie. Odwołując się do źródeł stosunku cywilnoprawnego, należy zatem przyrzeć się bliżej stanom faktycznym, z którymi norma prawna wiąże powstanie stosunku cywilnoprawnego, a następnie rozważyć prawną naturę zawarcia małżeństwa.

Ogół zdarzeń cywilnoprawnych, tj. stanów faktycznych, z którymi norma prawna wiąże powstanie, zmianę lub ustanie stosunku cywilnoprawnego, dzielimy na dwie zasadnicze kategorie: zdarzenia w znaczeniu ścisłym, tj. fakty niezależne od ludzkiej woli, zwane też zdarzeniami naturalnymi oraz zachowania będące przejawami woli człowieka. Wśród zachowań wyróżniamy: czynności prawne, czyny oraz akty organów władzy publicznej³². Jak należy zakwalifikować zawarcie małżeństwa?

Najbardziej rozpowszechniony jest pogląd, że zawarcie małżeństwa należy do tak zwanych czynności rodzinnoprawnych, czyli szczególnego rodzaju czynności prawnych wywołujących skutki na gruncie prawa rodzinnego³³. Przedstawiciele prezentowanego ujęcia wskazują przy tym, że jest to czynność prawna odpowiadająca doktrynalnym wymaganiom czynności cywilnoprawnej, ze swoją jednak kompetencją władzy pań-

³¹ S. Grzybowski [w:] *System...*, t. 1, s. 187; Z. Banaszczyk [w:] *System...*, t. 1, s. 954.

³² Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo cywilne...*, s. 215 i n.; A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne. Zarys...*, s. 114 i n.

³³ J. Winiarz [w:] *System prawa rodzinnego...*, s. 39; S. Szer, *Prawo rodzinne*, Warszawa 1966, s. 30–31; T. Smyczyński, *Prawo rodzinne i stosunki...*, s. 25; K. Piasecki [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Piasecki, Warszawa 2011, s. 51–52.

stwowej w zakresie rozwiązywania stosunku prawnego oraz swoistym ujęciem nieważności małżeństwa z powodu przeszkód do jego zawarcia, jak i wad oświadczenia woli³⁴.

Zawarcie małżeństwa należy zaliczyć do czynności dwustronnych, gdyż jego istota polega na złożeniu stosownych oświadczeń woli przez dwie strony (nupturientów). Z tego względu przyjmuje się niekiedy w doktrynie³⁵, że zawarcie małżeństwa jest szczególnego rodzaju umową, której szczegółowe elementy treści wyznaczone są przez ustawę. Inaczej mówiąc, wolą swoją nupturienci mogą tylko nawiązać stosunek rodzinnoprawny małżeństwa, ustalić nazwisko małżonków, ale ich wola nie wystarczy do rozwiązania małżeństwa. Oczywiście jest zatem, że nie miałyby tu zasadniczo zastosowania przepisy kodeksu cywilnego o umowach, czy nawet o czynnościach prawnych w ogóle, lecz przepisy kodeksu rodzinnego i opiekuńczego.

Ze względu jednak na obligatoryjny udział innego, poza nupturientami, podmiotu (kierownika urzędu stanu cywilnego lub duchownego), przed którym składa się stosowne oświadczenia, do przyjęcia jest też stanowisko, zgodnie z którym zawarcie małżeństwa jest specyficznym zdarzeniem cywilnoprawnym. Jego elementami konstrukcyjnymi są oświadczenia nupturientów oraz udział kierownika urzędu stanu cywilnego (duchownego)³⁶.

W innym jeszcze ujęciu zawarcie małżeństwa uznano za czynność konwencjonalną, prawnie doniosłą, niebędącą jednak czynnością cywilnoprawną. Oświadczenia nupturientów o wstąpieniu w związek małżeński nie są, w myśl takiego ujęcia, oświadczeniami woli, wobec czego nie znajdują do nich zastosowania ani ogólne unormowania o oświadczeniach woli (art. 56, 61, 65 k.c.), ani unormowania dotyczące wad oświadczeń

³⁴ T. Smoczyński, *Prawo rodzinne i stosunki...*, s. 25.

³⁵ K. Pietrzykowski [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy...*, s. 81–83; B. Walaszek, *Zarys prawa rodzinnego i opiekuńczego*, Warszawa 1971, s. 23; M. Nazar, *Zawarcie małżeństwa według prawa polskiego z uwzględnieniem postanowień podpisanego 28 lipca 1993 r. konkordatu między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską*, KPP 1996/3, s. 466.

³⁶ G. Jędrejek, *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Małżeństwo. Komentarz do art. 1–61⁶* KRO, Warszawa 2013, s. 33–34.

woli (art. 17 k.r.o.). Forma zawarcia nie jest także formą „typową” czynności prawnych, a sposoby zawierania umów przewidziane w k.c. nie są adekwatne do procedury zawierania małżeństwa, a ponadto następstwa zawarcia małżeństwa nie są objęte oświadczeniami nupturientów, gdyż te odnoszą się tylko do zmiany ich statusu osobowego³⁷.

Istotne odmienności unormowania kwestii zawierania związku małżeńskiego wynikają ze specyfiki prawnej więzi małżeństwa. Cechuje ją zwłaszcza intymność wzajemnych relacji, codzienność, trwałość współdziałania i świadczenia sobie wzajemnej pomocy, a przede wszystkim wspólne życie i zamieszkanie. Nie bez znaczenia jest również związana z tym rola, jaką nadaje stosunkowi prawnemu małżeństwa ustawa. Tytułem ilustracji warto wskazać na różnice, takie jak: ograniczenie możliwości wyboru partnera wyłącznie do przedstawiciela płci odmiennej, możliwość skutecznego kreowania omawianego stosunku także przez osoby nieposiadające zdolności do czynności prawnych czy w końcu większe niż w prawie cywilnym znaczenie przepisów bezwzględnie obowiązujących w uregulowaniu stosunku prawnego małżeństwa³⁸.

W konkluzji przytoczonych rozważań nie można zaprzeczyć temu, że mimo iż stosunkowi prawnemu małżeństwa można przypisać pewne swoiste cechy wynikające z osobistej, intymnej, trwałej sfery życia rodziny, to jednak wydaje się, że w swym podstawowym, jurydycznym rdzeniu stosunek ten jest w tak znacznym stopniu pokrewny stosunkowi cywilnoprawnemu, że tworzy on podtyp stosunku cywilnoprawnego i należy do klasy stosunków cywilnoprawnych³⁹.

1.2. Małżeństwo jako instytucja prawna

Mówiąc o stosunku prawnym małżeństwa, mamy na myśli konkretną postać stosunku cywilnoprawnego, natomiast instytucja prawna

³⁷ A. Zielonacki, *Zawarcie...*, s. 180–184.

³⁸ Z. Banaszczyk [w:] *System...*, t. 1, s. 972; J. Strzebinczyk, *Prawo rodzinne*, Warszawa 2016, s. 83.

³⁹ T. Smoczyński, *Prawo rodzinne i stosunki...*, s. 22.

małżeństwa to wszelkie rozwiązania prawne, które są ze stosunkiem prawnym małżeństwa treściowo powiązane. Małżeństwo jako stosunek cywilnoprawny stanowi zatem jakby jednorodną konstrukcję, natomiast małżeństwo jako instytucja prawna to wiele powiązanych ze sobą, tj. powiązanych ze stosunkiem prawnym małżeństwa, rozwiązań, jednak o różnym charakterze; pojawiają się one bowiem w obrębie różnych gałęzi prawa. Problematyka małżeństwa to zatem nie tylko fragment instytucji prawa rodzinnego, ale także innych instytucji prawnych regulowanych w obrębie niemal całego systemu prawnego.

Podjęte rozważania będą odnosiły się tylko do fragmentu instytucji prawnej małżeństwa, tj. relacji między małżonkami, i to jedynie pewnej grupy tych relacji.

Małżeństwo jako instytucja prawna ma swoje generalne podstawy w postanowieniach Konstytucji. Na szczególne podkreślenie zasługuje art. 18, ustanawiający ochronę i opiekę RP nad małżeństwem, jako związkiem kobiety i mężczyzny, rodziną, macierzyństwem i rodzicielstwem. Przepis ten, będąc podstawowym wyznacznikiem społecznej i prawnej pozycji małżeństwa, umieszcza je wśród fundamentalnych wartości ustroju społeczno-politycznego i gospodarczego państwa polskiego, co potwierdza wysoką rangę małżeństwa jako wartości społecznie chronionej⁴⁰. Nie jest także bez znaczenia to, w którym miejscu Konstytucji określona wartość zostaje zapisana. Uznanie małżeństwa w tym miejscu Konstytucji nie tylko podnosi je do rangi zasad ustrojowych, ale również rzutuje na skierowany do władz państwowych obowiązek ochrony i opieki nad małżeństwem⁴¹. Cele i zadania władzy państwowej, jakie wynikają z obo-

⁴⁰ Wyrok TK z 8.05.2001 r., P 15/00, OTK ZU 2001/7, poz. 221.

⁴¹ S. Hypś, *Ochrona rodziny w polskim prawie karnym*, Lublin 2012, s. 24; A. Mączyński, *Konstytucyjne podstawy prawa rodzinnego* [w:] *Państwo Prawa i Prawo Karne. Księga Jubileuszowa Profesora Andrzeja Zolla*, t. 1, red. P. Kardas, T. Sroka, W. Wróbel, Warszawa 2012, s. 775; P. Sobczyk, *Małżeństwo i rodzina w orzeczeniach Trybunału Konstytucyjnego. Art. 18, 48 i 71 Konstytucji RP* [w:] *Małżeństwo i rodzina w prawie kanonicznym, polskim i międzynarodowym. Księga pamiątkowa dedykowana ks. Prof. Ryszardowi Sztchmillerowi*, red. T. Płoski, J. Krzykowska, Olsztyn 2008, s. 382; J. Gajda, *Pojęcie małżeństwa w prawie polskim. Uwagi na tle art. 18 Konstytucji RP* [w:] *Demokratyczne państwo prawne. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Andrzejowi Zollowi*, red. Z. Cwiąkałski, J. Posłuszny, „Rzeszowskie Studia Prawnicze” 2012/4, s. 84; A. Urbańska-Lukaszewicz, *Wykonywanie*

wiązku ochrony i opieki, nie mogą jednak polegać na przejmowaniu odpowiedzialności za małżeństwo. Państwo ma prowadzić „jedynie” taką politykę, która uwzględni dobro małżeństwa, sprzyja zachowaniu jego trwałości oraz, jeżeli to możliwe, jego pomyślności. Trwałość małżeństwa zależy przede wszystkim od postawy tworzących je jednostek. Rola państwa jest tu więc jedynie pomocnicza, wspierająca siły własne małżonków⁴².

Status małżeństwa wyznacza także art. 33 Konstytucji akcentujący równość praw małżonków zarówno w życiu rodzinnym, jak i w innych dziedzinach. Ta konstytucyjna zasada jest prostą konsekwencją uznania przyrodzonej godności człowieka. Człowieczeństwo kobiety i mężczyzny jest bowiem tą istotną cechą wspólną, którą oboje małżonkowie w równym stopniu posiadają⁴³. Nie można przy tym pominąć faktu, że art. 33 Konstytucji w pierwszej kolejności wskazuje na równouprawnienie kobiet i mężczyzn w rodzinie, to bowiem kobiety muszą najczęściej łączyć trudności życia zawodowego z licznymi obowiązkami w życiu rodzinnym⁴⁴.

Problematyka małżeństwa uwzględniona została także w innych przepisach Konstytucji, które mimo iż bezpośrednio odnoszą się do rodziny, mają na względzie także małżonków. Istotne znaczenie ma art. 47 przyznający każdemu prawo do ochrony prawnej życia rodzinnego⁴⁵, art. 48 zapewniający poszanowanie autonomii rodziców w kwestiach wychowania swoich dzieci oraz art. 71 zobowiązujący państwo do uwzględniania w swej polityce dobra rodziny.

prawa własności nieruchomości przez małżonków pozostających w ustawowym ustroju małżeńskim a ochrona rodziny, Warszawa 2016, s. 5.

⁴² M. Dobrowolski, *Status prawny rodziny w świetle nowej Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, „Przegląd Sejmowy” 1999/4, s. 33.

⁴³ Trybunał Konstytucyjny stwierdził, że „zasada równości wymaga, aby podmioty charakteryzujące się daną cechą istotną w równym stopniu były traktowane równo”, orzeczenie TK z 11.04.1994 r., OTK 1994, cz. I, poz. 7, s. 55.

⁴⁴ W. Skrzydło, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Kraków 2013, s. 47.

⁴⁵ P. Sobczyk, *Małżeństwo i rodzina w orzeczeniach...*, s. 381–382.

Normy konstytucyjne, będąc podstawą do tworzenia, reformowania i oceny ustaw regulujących stosunek prawny małżeństwa, znajdują odbicie w innych gałęziach prawa. Ich rozwinięcie jest widoczne zwłaszcza w regulacjach prawa cywilnego, którego przepisy określają kwestię dziedziczenia, czy innego rodzaju następstwa prawnego na wypadek śmierci. Między innymi uprawniają one małżonka, który mieszkał ze zmarłym współmałżonkiem do dnia jego śmierci, do korzystania, w ciągu 3 miesięcy od otwarcia spadku, z mieszkania i urządzenia domowego w dotychczasowym zakresie (art. 923). Postanowienia k.c. regulują także przejście ogółu praw i obowiązków zmarłego na jego spadkobierców, powołując małżonka do dziedziczenia zarówno w pierwszej, w drugiej, jak i w trzeciej grupie spadkobierców ustawowych (art. 932 § 1, 4 i 5 k.c.)⁴⁶. Kodeks cywilny określa także szczegółowo wielkość udziału spadkowego małżonka spadkodawcy, wskazując ponadto, iż w sytuacji gdy małżonek dziedziczy z ustawy w zbiegu z innymi spadkobiercami, wyjąwszy zstępnych spadkodawcy, którzy mieszkali z nim razem w chwili jego śmierci, może żądać ze spadku ponad swój udział spadkowy przedmiotów urządzenia domowego, z których za życia spadkodawcy korzystał wspólnie z nimi lub wyłącznie sam, przy czym trwałe rozłączenie faktyczne nie wyłącza małżonka od dziedziczenia (art. 939–940 k.c.). Ustawodawca, uwzględniając bliską więź rodzinną między spadkobiercą a jego współmałżonkiem, określa również uprawnienie do zachowku (art. 991 § 1 k.c.)⁴⁷.

Ustawodawca cywilny reguluje także sytuację prawną małżonków będących najemcami, postanawiając w art. 680¹ k.c., iż małżonkowie są najemcami lokalu, bez względu na istniejące między nimi stosunki majątkowe, jeżeli nawiązanie stosunku najmu lokalu mającego służyć

⁴⁶ E. Skowrońska-Bocian, *Nowelizacja prawa spadkowego. Komentarz*, Warszawa 2010, s. 19–43; J.M. Łukasiewicz, *Małżeńska współzależność majątkowa w polskim prawie cywilnym*, Warszawa 2013, s. 71.

⁴⁷ J. Gwiazdomorski, *Prawo spadkowe w zarysie*, Warszawa 1985, s. 260 i n.; J.St. Piątkowski, *Prawo spadkowe – zarys wykładu*, Warszawa 2003, s. 227 i n.; E. Skowrońska-Bocian, *Prawo spadkowe*, Warszawa 2016, s. 177 i n.

zaspokajaniu potrzeb mieszkaniowych założonej przez nich rodziny nastąpiło w czasie trwania małżeństwa⁴⁸.

Regulacje instytucji małżeństwa zawarte w powołanych powyżej przepisach k.c. służą umacnianiu więzi rodzinnych, są wyrazem poszanowania przez system prawny uczuć rodzinnych spadkodawcy, chronią również interesy najbliższych członków jego rodziny⁴⁹.

Cywilnoprawne regulacje instytucji małżeństwa uzupełniane są przez postanowienia pojawiające się w obrębie prawa pracy. Kodeks pracy, normując kwestie związane ze spadkobranie należnych pracownikowi, ale niezrealizowanych przez niego za życia świadczeń ze stosunku pracy, do grona osób najbliższych uprawnionych do przejęcia tych uprawnień zalicza współmałżonka zmarłego pracownika (art. 63¹ k.p.)⁵⁰.

Interesy współmałżonka zmarłego pracownika chronią również przepisy ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych⁵¹. Zgodnie z art. 67 ustawy do grona członków rodziny zmarłego pracownika uprawnionych do renty rodzinnej ustawodawca zalicza m.in. małżonka (wdowę i wdowca), po spełnieniu jednak warunków określonych w art. 70 u.e.r.f.u.s. Podobnie zagadnienie renty rodzinnej należnej małżonkowi (wdowie i wdowcowi) regulują przepisy ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników (art. 29 ust. 2 u.u.s.r.)⁵².

Do przepisów, które chronią interesy wdowy lub wdowca, należą także postanowienia ustawy o ubezpieczeniu społecznym z tytułu wypadków

⁴⁸ M. Kosek [w:] *Nowelizacja prawa rodzinnego na podstawie ustawy z 6 listopada 2008 r. i 10 czerwca 2010 r. Analiza. Wykładnia. Komentarz*, red. W. Stojanowska, Warszawa 2011, s. 405.

⁴⁹ M. Nazar, *Niektóre zagadnienia małżeństwa i rodziny w świetle unormowań Konstytucji RP z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, Rejent 1997/5, s. 107; J. Ignatowicz, M. Nazar, *Prawo rodzinne...*, s. 58.

⁵⁰ A. Patulski [w:] *Kodeks pracy dla menedżerów HR*, red. A. Patulski, G. Orłowski, Gdańsk 2009, s. 237.

⁵¹ Ustawa z 17.12.1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych, Dz.U. z 2017 r. poz. 1383 ze zm.

⁵² Ustawa z 20.12.1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników, Dz.U. z 2016 r. poz. 277 ze zm.

przy pracy i chorób zawodowych⁵³. Zgodnie z art. 13 ustawy małżonkowi ubezpieczonego, który zmarł wskutek wypadku przy pracy lub choroby zawodowej, przysługuje jednorazowe odszkodowanie. Odszkodowanie to przysługuje również w razie śmierci wskutek wypadku przy pracy lub choroby zawodowej rencisty, który był uprawniony do renty z ubezpieczenia wypadkowego.

Treść instytucji małżeństwa stanowią także regulacje zawarte w prawie karnym. Normy KK, chroniąc związek małżeński i jego monogamiczny charakter, wymieniają wśród przestępstw skierowanych przeciwko rodzinie i opiece przestępstwo bigamii polegające na zawarciu małżeństwa mimo pozostawania w drugim, ważnym związku małżeńskim, tj. takim, który nie został rozwiązany lub z innych przyczyn nie ustał (art. 206 k.k.)⁵⁴. Szkodliwość bigamii trafnie scharakteryzowano podczas prac przedwojennej Komisji Kodyfikacyjnej przygotowującej k.k. z 1932 r., której członkowie uznali, że „dwużeństwo wytwarza stosunek niemożliwy w życiu społecznym, opartym na monogamii, a mianowicie istnienie dwu osobnych rodzin opartych na małżeństwie jednego i tego samego człowieka”⁵⁵. Monogamia jest zatem nie tylko zasadą, najdoskonalszą formą współżycia, najlepiej harmonizującą z funkcjami rodziny, ale również normą postępowania obowiązującą na równi oboje małżonków⁵⁶.

Również przepisy prawa podatkowego traktują małżeństwo w sposób szczególny. Małżonkowie mają prawo nie tylko do wyboru zasady (sposobu) opodatkowania dochodu, ale także do wspólnego (łąicznego) opodatkowania. Pierwsze z wymienionych rozwiązań, przewidziane w art. 8 ust. 1 u.p.d.o.f., wyraża się w przyjęciu wyłącznej odpowiedzialności

⁵³ Ustawa z 30.10.2002 r. o ubezpieczeniu społecznym z tytułu wypadków przy pracy i chorób zawodowych, Dz.U. z 2015 r. poz. 1242 ze zm.

⁵⁴ M. Szwarczyk [w:] *Kodeks karny. Komentarz*, red. T. Bojarski, Warszawa 2012, s. 516–517; R.A. Stefański, *Przestępstwo bigamii (art. 206 KK)*, Prok. i Pr. 1999/10, s. 54; Z. Jancewicz, *Przestępstwo z art. 206 kk na tle wybranych zagadnień związanych z małżeństwem bigamicznym* [w:] *Kościelne Prawo Procesowe. Materiały i Studia*, t. 4, Prawo rodzinne, red. A. Dziega, M. Greszata, P. Telusiewicz, Sandomierz 2007, s. 61 i n.

⁵⁵ S. Hypś, *Ochrona rodziny...*, s. 102.

⁵⁶ W. Michalik, K. Krzekotowska, J.R. Kubiak, *Ogólne zasady prawnej ochrony rodziny*, ZNIBPS 1980/13, s. 15, 20.

podatkowej przez jednego z małżonków z tytułu dochodu, który przypadnie nie tylko temu małżonkowi, lecz również jego współmałżonkowi. Drugim z omawianych rozwiązań jest dopuszczalność wspólnego opodatkowania dochodów małżonków, będącego preferencyjnym sposobem ustalenia wysokości podatku (art. 6 u.p.d.o.f.). Należy przy tym podkreślić, iż ów wyjątek odnosi się tylko do łącznego rozliczenia się małżonków z dochodu (w tym sensie jest to odstępstwo od zasady odrębnego opodatkowania). Nie oznacza zaś traktowania łącznie małżonków jako szczególnego rodzaju jednolitego podmiotu podatku⁵⁷. Samo istnienie małżeństwa nie wpływa jednak na mechanizm powstania obowiązku podatkowego. Okoliczność ta daje jedynie możliwość preferencyjnego ukształtowania stosunku prawnopodatkowego poprzez wpływ na inne elementy konstrukcji analizowanego świadczenia⁵⁸.

Część składową instytucji małżeństwa stanowią także przepisy ustawy o podatku od spadków i darowizn⁵⁹. Regulacje powołanego aktu uwzględniają stopień bliskości między podmiotami odpowiedniego stosunku prawnorodzinnego, opierając się na założeniu, że im ten stopień bliskości jest większy, tym obciążenie podatkowe powinno być mniej dotkliwe, przy czym stosunek osobisty (stosunek między osobą, z majątku której następuje przysporzenie, a nabywcą owego przysporzenia) wpływa na wysokość podatku nie tylko w drodze modyfikacji stawki podatkowej, lecz także determinując wysokość kwoty wolnej od podatku, czy też np. stanowiąc warunek konieczny skorzystania z określonych zwolnień podatkowych⁶⁰. Ustawodawca, konstruując poszczególne grupy podatkowe, którym przypisuje zróżnicowane implikacje podatkowe, do pierwszej z powołanych grup zalicza małżonków (art. 14 ust. 3 i 4 u.p.s.d.), nakładając na nich tym samym niższe podatki

⁵⁷ M. Goettel, *Wybrane konstrukcje prawnorodzinne w prawie podatkowym, (na gruncie przepisów o podatku dochodowym od osób fizycznych)* [w:] *Księga jubileuszowa Prof. dr hab. T. Smyczyńskiego*, red. M. Andrzejewski, L. Kociucki, M. Łączkowska, A.N. Schulz, Toruń 2008, s. 133 i n.

⁵⁸ A. Goettel [w:] *Instytucje prawa cywilnego w konstrukcji prawnej podatków*, red. M. Goettel, M. Lemonnier, Warszawa 2011, s. 300.

⁵⁹ Ustawa z 28.07.1983 r. o podatku od spadków i darowizn, Dz.U. z 2017 r. poz. 833 ze zm.

⁶⁰ A. Goettel [w:] *Instytucje prawa cywilnego...*, s. 300.

w stosunku do osób znajdujących się w pozostałych grupach, przy jednoczesnym najwyższym progu kwoty wolnej od podatku, (art. 9 ust. 1 pkt 1 u.p.s.d.). Artykuł 16 ustawy stanowi ponadto, iż w przypadku gdy przedmiotem spadku jest nabycie własności, współwłasności budynku mieszkalnego lub lokalu mieszkalnego stanowiącego odrębną nieruchomość bądź spółdzielczego własnościowego prawa do lokalu mieszkalnego lub udziału w takim prawie, a także spółdzielczego prawa do domu jednorodzinnego albo udziału w takim prawie do podstawy opodatkowania nie wlicza się ich czystej wartości do łącznej wysokości nieprzekraczającej 110 m² powierzchni użytkowej budynku lub lokalu, po spełnieniu wskazanych w ustawie warunków (art. 16 u.p.s.d.), oraz po spełnieniu obowiązku zgłoszenia tego faktu właściwemu naczelnikowi urzędu skarbowego (art. 4a u.p.s.d.).

Ważną rolę w kształtowaniu instytucji małżeństwa odgrywają także przepisy prawa administracyjnego. Unormowania rozdziału 6 ustawy – Prawo o aktach stanu cywilnego⁶¹ zatytułowanego „Rodzaje aktów stanu cywilnego” regulują kwestie dotyczące obowiązków osób zamierzających zawrzeć małżeństwo oraz obowiązków cudzoziemców w tym zakresie. Przepisy ustawy określają m.in., jakie dokumenty obowiązana jest złożyć osoba zamierzająca zawrzeć małżeństwo. W doktrynie podnosi się, iż najistotniejszym z dokumentów jest pisemne zapewnienie w którym każdy z nupturientów zaświadcza, że nie wie o istnieniu okoliczności, które wyłączałyby zawarcie małżeństwa z wybranym partnerem, zwane „zapewnieniem”⁶².

Poza przepisami ustawy – Prawo o aktach stanu cywilnego część składową instytucji małżeństwa stanowią także przepisy procesowe dotyczące niektórych aspektów małżeństwa, a przede wszystkim przepisy

⁶¹ Ustawa z 28.11.2014 r. – Prawo o aktach stanu cywilnego, Dz.U. z 2016 r. poz. 2064 ze zm.

⁶² J. Strzebinczyk [w:] *Podstawy prawa cywilnego*, red. E. Gniewek, Warszawa 2011, s. 687; I. Malinowska, *Instytucja małżeństwa w polskim prawie świeckim i w prawie międzynarodowym* [w:] *Małżeństwo w prawie świeckim i w prawie kanonicznym*, Katowice 1996, s. 152–153; A. Czajkowska [w:] *Prawo o aktach stanu cywilnego z komentarzem. Przepisy wykonawcze i związkowe oraz wzory dokumentów*, red. A. Czajkowska, Warszawa 2015, s. 147 i n.

k.p.c. regulujące kwestię unieważnienia małżeństwa, ustalenia istnienia lub nieistnienia małżeństwa, jego rozwiązania lub orzeczenia separacji (art. 425–435 k.p.c.). Szczególną rolę odgrywają też przepisy procesowe dotyczące udzielania zezwolenia na zawarcie małżeństwa osobom niespełniającym kryterium wieku, chorem lub powinowatym.

Poza sferą określonych stosunków prawnych między małżonkami, zawartymi w przedstawionych powyżej aktach prawnych, istnieje wiele norm prawnych które określają sytuacje prawne małżonków. Według art. 84 ustawy z 14.02.1991 r. – Prawo o notariacie⁶³ notariuszowi nie wolno dokonywać czynności notarialnych, które dotyczą jego małżonka. Według art. 48 k.p.c. sędzia jest wyłączony z mocy ustawy w sprawach swego małżonka. Zgodnie art. 24 k.p.a. pracownik organu administracji państwowej podlega wyłączeniu od udziału w postępowaniu w sprawie swego współmałżonka. Według art. 182 k.p.k. osoba najbliższa dla oskarżonego może odmówić zeznań. Prawo odmowy zeznań trwa mimo ustania małżeństwa lub przysposobienia. Świadek może uchylić się od odpowiedzi na pytanie, jeżeli udzielenie odpowiedzi mogłoby narazić jego lub osobę dla niego najbliższą na odpowiedzialność za przestępstwo lub przestępstwo skarbowe (art. 183 k.p.k.). Stosownie do art. 83 k.p.a. oraz art. 261 k.p.c. małżonek strony ma prawo do odmowy zeznań w charakterze świadka. Prawo to trwa także po ustaniu małżeństwa. Odmowa zeznań nie jest dopuszczalna w sprawach o prawa stanu, z wyjątkiem spraw o rozwód⁶⁴.

Mimo iż regulacje prawne odnoszące się do małżeństwa pojawiają się w obrębie różnych gałęzi prawa, to jednak wśród tych wszystkich uregulowań rolę szczególną, można powiedzieć podstawową, pełni prawo rodzinne. To ono określa istotę stosunku prawnego małżeństwa oraz nadaje mu sformalizowany kształt.

Zgodnie z przepisami k.r.o. dojście do skutku związku małżeńskiego i to takiego, który by później nie mógł zostać wzruszony, ustawodawca obwarowuje licznymi przesłankami. Przesłanki te nie są jednolite pod

⁶³ Ustawa z 14.02.1991 r. – Prawo o notariacie, Dz.U. z 2016 r. poz. 1796 ze zm.

⁶⁴ K. Piasecki, *Prawo małżeńskie*, Warszawa 2011, s. 154–155.

względem swojej treści, doniosłości prawnej oraz skutków ich niezachowania. Doktryna⁶⁵ ujmuje je w dwie grupy:

- przesłanki warunkujące zawarcie małżeństwa (przesłanki pozytywne), oraz
- okoliczności wyłączające zawarcie małżeństwa (przesłanki negatywne).

Przesłanki warunkujące zawarcie małżeństwa nie są w każdym wypadku identyczne, zależą bowiem od tego, czy dochodzi do zawarcia małżeństwa przed kierownikiem USC, czy przed duchownym. Zgodnie z art. 1 § 1 k.r.o. do zawarcia małżeństwa przed kierownikiem USC konieczne jest wystąpienie:

- 1) odmienności płci nupturientów,
- 2) jednoczesnej ich obecności,
- 3) złożenie przez nich zgodnych oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński,
- 4) złożenie tych oświadczeń przed kierownikiem USC⁶⁶.

Zawarcie małżeństwa w formie wyznaniowej stanowi akt znacznie bardziej złożony. Poza wymienionymi wyżej, z wyjątkiem pkt 4, okolicznościami konieczne jest spełnienie dodatkowych przesłanek, a mianowicie:

- 1) oświadczenia przez nupturientów woli jednoczesnego zawarcia małżeństwa podlegającego prawu polskiemu,
- 2) sporządzenia przez kierownika USC aktu małżeństwa⁶⁷.

Przepisy k.r.o. zobowiązują duchownego do niezwłocznego sporządzenia zaświadczenia stwierdzającego złożenie przed nim stosownych oświadczeń, a następnie do przekazania ich do urzędu stanu cywilnego przed upływem 5 dni od zawarcia małżeństwa (art. 8 § 2 i 3 k.r.o.)⁶⁸.

⁶⁵ J. Winiarz [w:] *System prawa rodzinnego...*, s. 138–155; A. Zielonacki, *Zawarcie małżeństwa...*, s. 59 i n.; M. Nazar, *Zawarcie małżeństwa według...*, s. 463–467, 474 i n.

⁶⁶ A. Zielonacki [w:] *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. H. Dolecki, T. Sokołowski, Warszawa 2013, s. 19.

⁶⁷ J. Ignatowicz, M. Nazar, *Prawo rodzinne...*, s. 116 i n.

⁶⁸ J. Strzebinczyk, *Zawarcie małżeństwa wyznaniowego podlegającego prawu polskiemu*, „Rejent” 1999/4, s. 23–24; T. Sokołowski, *Zastosowanie przepisów regulujących zawarcie*

W razie braku jednej z wymienionych przesłanek mamy do czynienia z tzw. małżeństwem nieistniejącym (*matrimonium non existens*). Nieistnienie małżeństwa nie wymaga wydania orzeczenia sądowego, chyba że został sporządzony akt małżeństwa i osoba mająca interes prawny wystąpi z powództwem w tej sprawie (art. 2 k.r.o.)⁶⁹.

Ustawodawca, nie chcąc dopuścić do zawierania małżeństw, które ze względów biologicznych (zwłaszcza eugenicznych), etycznych, obyczajowych lub społecznych byłyby związkami niepożądanymi, niekiedy wręcz szkodliwymi, ustala w art. 10–15 k.r.o. katalog okoliczności, z których istnieniem łączy zakaz zawierania małżeństw⁷⁰. Należą do nich:

- 1) nieosiągnięcie wymaganego wieku;
- 2) ubezwłasnowolnienie całkowite;
- 3) choroba psychiczna albo niedorozwój umysłowy;
- 4) pozostawanie w związku małżeńskim (tzw. przeszkoda bigamii);
- 5) istnienie pokrewieństwa w linii prostej (bez względu na stopień) oraz w linii bocznej w drugim stopniu (rodzeństwo);
- 6) istnienie powinowactwa w linii prostej (bez względu na stopień);
- 7) pozostawanie w stosunku przysposobienia.

W razie stwierdzenia istnienia powołanych okoliczności ustawodawca zobowiązuje kierownika USC do odmowy przyjęcia oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński (albo wydania nupturientom zaświadczenia o ich braku, gdy zamierzają oni zawrzeć małżeństwo przed duchownym). W razie wątpliwości kierownik USC ma obowiązek zwrócić się do sądu o rozstrzygnięcie, czy małżeństwo może być zawarte (art. 5 k.r.o.).

małżeństwa „konkordatowego” [w:] *Prawo rodzinne w Polsce i w Europie. Zagadnienia wybrane*, red. P. Kasprzyk, Lublin 2005, s. 95 i n.

⁶⁹ A. Mączyński, *Znaczenie prawne aktu małżeństwa w świetle Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego oraz prawa o aktach stanu cywilnego* [w:] *Małżeństwo w prawie świeckim i prawie kanonicznym*, red. B. Czech, Katowice 2000, s. 228–229.

⁷⁰ M. Goettel, *Okoliczności wyłączające zawarcie małżeństwa (przeszkody małżeńskie) w polskim prawie rodzinnym – aspekty materialnoprawne* [w:] *Zawarcie małżeństwa w różnych systemach prawnych, religijnych i kulturowych*, red. R. Sztuchmiller, Olsztyn 2009, s. 11 i n.; W. Góralski, *Przesłanki do zawarcia małżeństwa w prawie polskim i w prawie kanonicznym*, „*Ius Matrimoniale*” 2006/11(17), s. 19–51; M. Domański, *Względne zakazy małżeńskie*, Warszawa 2013, s. 125 i n.

Od istnienia przesłanek pierwszej grupy, i to wszystkich jednocześnie, ustawodawca uzależnia dojście małżeństwa do skutku. Natomiast zawarcie małżeństwa, pomimo wystąpienia jakiegokolwiek okoliczności z grupy drugiej, stanowi podstawę jego unieważnienia.

Niezależnie od przesłanek o charakterze materialnoprawnym przepisy kodeksu rodzinnego i opiekuńczego przewidują również szczególny tryb zawarcia małżeństwa, zaś dla samej czynności prawnej zawarcia zastrzegają formę ceremonialną.

Przed wszystkim, zgodnie z art. 3 oraz 4 k.r.o., strony zamierzające zawrzeć małżeństwo powinny przedstawić kierownikowi USC niezbędne do zawarcia małżeństwa dokumenty (określają je przepisy prawa o aktach stanu cywilnego) oraz złożyć pisemne zapewnienie, że nic im nie wiadomo o okolicznościach wyłączających zawarcie przez nich małżeństwa. Małżeństwo przed kierownikiem USC nie może być zawarte przed upływem jednego miesiąca od złożenia powyższego zapewnienia, chyba że kierownik zezwoli z ważnych względów na wcześniejsze zawarcie małżeństwa. Jeżeli strony zamierzają zawrzeć małżeństwo przed duchownym, kierownik USC wydaje im zaświadczenie stwierdzające brak okoliczności wyłączających zawarcie małżeństwa, bez którego przedstawienia duchowny nie może przyjąć od stron stosownych oświadczeń (art. 4¹ i 8 § 1 k.r.o.)⁷¹.

Przepisy kodeksu rodzinnego i opiekuńczego określają także dokładnie okoliczności i sposób składania oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński, a także czynności kierownika USC i nupturientów, zaś w odniesieniu do małżeństwa podlegającego prawu wewnętrznemu kościoła także czynności duchownego (art. 7 oraz art. 8 § 2 i 3 k.r.o.)⁷².

⁷¹ J. Ignatowicz, M. Nazar, *Prawo rodzinne...*, s. 120 i n.; W. Góralski, *Przesłanki formalnoporządkowe zawarcia małżeństwa w prawie polskim i w prawie kanonicznym* [w:] *W trosce o rodzinę. Księga pamiątkowa ku czci profesor Wandy Stojanowskiej*, red. M. Kosek, J. Słyk, Warszawa 2008, s. 142–143; A. Tunia, *Czynności kierownika USC podejmowane przed zawarciem małżeństwa w formie wyznaniowej*, „*Studia z Prawa Wyznaniowego*” 2005/8, s. 229 i n.

⁷² J. Strzebinczyk, *Prawo rodzinne...*, s. 55 i n.; A. Tunia, *Obowiązki duchownego w procesie zawierania małżeństwa wyznaniowego ze skutkami cywilnymi*, „*Studia z Prawa*